

**QORAQALPOG‘ISTON FERMER XO‘JALIGI SHAROITIDA
TUYALARNING GO‘SHT MAHSULDORLIGI**

A.Abdimuratov

Qoraqalpog‘iston qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Qoraqalpog‘iston Respublikasi fermer xo‘jaliklari sharoitida yetishtirilayotgan tuyalarning tirik vazni, so‘yish chiqimi va go‘sht mahsuldorligi ko‘rsatkichlari tahlil qilindi va xulosalar berildi.*

Kalit so‘zlar: *Tuya, go‘sht mahsuldorligi, tirik vazn, so‘yim chiqimi, fermer xo‘jaligi.*

KIRISH

Aholi iste‘mol qiladigan tuya go‘shti to‘yimliligi jihatidan mol go‘shti bilan teng bo‘lib, kolbasa ishlab chiqarish uchun ham bimalol yaroqlidir. Ta‘mi jihatidan yosh, yaxshi semirgan bo‘taloqlarning go‘shti katta yoshdagi hayvonlarning go‘shtidan ustun turadi. 30-32 oyligida so‘yilgan yosh mollarning go‘shti eng mazali hisoblanadi. Erkak tuyalar odatda 18-19 oyligida go‘sht uchun so‘yiladi.

Mahsuldor tuyachilikda go‘sht yetishtirish asosan tabiiy yaylovlardan foydalanishga asoslanadi. Ma‘lumki, yozda bir marta semirganda tuya o‘z vaznini deyarli ikki baravar oshiradi. Bo‘rdoqiga boqilganda har kuni o‘z vazniga 2 kg gacha qo‘shiladi. Deyarli hech bir hayvon bunday xususiyatga ega emas.

Tuyachilik tarmog‘i xalq xo‘jaligida katta ahamiyatga ega hisoblanib, ayniqsa umumiy maydoni 7,5 mln. gektarni egallovchi Ustyurt platosi hududida sut va go‘sht yetishtirishda tutgan o‘rni katta. Ko‘pchilik olimlarning fikriga ko‘ra, tuyalar cho‘l va yarim cho‘l sharoitlarida avlodlarni to‘g‘ri boqish, qo‘shimcha oziqlantirish va saqlash texnologiyalarida kam tannarxda yuqori sifatli tuya mahsulotlarini ishlab chiqarish imkoniyati mavjud [1]; [2].

Tadqiqotning maqsadi. Tadqiqotning maqsadi Qoraqalpog‘iston fermer xo‘jaliklari sharoitida bir o‘rkachli tuyalarning o‘sishi va rivojlanishi, semirish sifatleri, go‘sht mahsuldorligini o‘rganish va tuya go‘shti yetishtirish texnologiyasini takomillashtirishdan iborat.

Tadqiqot joyi va uslublar. Tadqiqotlar Taxtako‘pir tumanidagi "Durdona-Aydana" tuyachilik fermer xo‘jaligida olib borildi. Tuyalarning tug‘ilgan yili va go‘sht mahsuldorligi A.Baymukanov va boshq. [2002] va tuyalarning go‘sht mahsuldorligini o‘rganish uslubi bo‘yicha o‘rganildi.

Tahlil va natijalar. Qoraqalpog‘istonning cho‘l va yaylov sharoitida tuyachilik go‘sht yetishtirishning eng arzon va iqtisodiy samarali manbalaridan biri hisoblanadi. Fermer xo‘jaliklarida 1.5–2.5 yoshli tuyalarni so‘yishga tayyorlash va yaylovda semirtirish orqali yuqori sifatli va kam tannarxli go‘sht mahsuloti olish imkoniyati mavjud. Biz ilmiy tadqiqot ishimizda Qoraqalpog‘iston fermer xo‘jaligi sharoitida tuyalarning go‘sht mahsuldorligi o‘rganildi va olingan ma‘lumotlar 1-jadvalda keltirildi.

1-jadval

Fermer xo‘jaligi sharoitida turli yosh va jinsdagi tuyalarning go‘sh t mahsuldorligi
($M \pm m$ n=5)

Ko‘rsatkichlar	18 oylik bo‘talar	2,5-3 yoshli tuyalar	Katta yoshli tuyalar (5+ yosh)
So‘yishdan oldingi tirik vazn, kg	302,5 $\pm$ 4,8	455,0 $\pm$ 6,2	635,0 $\pm$ 9,5*
Nimta (nim go‘sh t) vazni, kg	152,4 $\pm$ 2,6*	236,8 $\pm$ 3,9	332,5 $\pm$ 5,8
Ichki yog‘ vazni, kg	6,3 $\pm$ 0,4	14,5 $\pm$ 0,8*	31,8 $\pm$ 1,2
So‘yish vazni, kg	158,7 $\pm$ 2,8	251,3 $\pm$ 4,4	364,3 $\pm$ 6,5
So‘yim chiqimi, %	52,46 $\pm$ 0,35	55,23 $\pm$ 0,42	57,37 $\pm$ 0,48*

$P < 0,0001$

1-jadval ma’lumotlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, Qoraqalpog‘istonning qurg‘oqchil va sho‘rlangan yaylov sharoitida tuyalarning tirik vazni ularning yosh xususiyatlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq holda jadal ortib bordi. 18 oylik bo‘talarning so‘yishdan oldingi tirik vazni o‘rtacha 302,5 $\pm$ 4,8 kg ni tashkil etgan bo‘lsa, 2,5-3 yoshga kelib bu ko‘rsatkich 152,5 kgga (50,4 % ga) oshib, 455,0 $\pm$ 6,2 kgga yetgan ($P < 0,001$). Katta yoshli tuyalarda (5 yoshdan yuqori) esa tirik vazn maksimum darajaga yetib, 635,0 $\pm$ 9,5 kgni tashkil etdi. So‘yim chiqimi ko‘rsatkichi chorva mollarining go‘sh t dorlik darajasini belgilovchi asosiy mezonlardan biridir. 18 oylik bo‘talarda so‘yim chiqimi 52,46 $\pm$ 0,35 %ni tashkil etgan bo‘lsa, 2,5-3 yoshli tuyalarda 55,23 $\pm$ 0,42 %ga, katta yoshli tuyalarda esa 57,37 $\pm$ 0,48 %ga teng bo‘ldi. Yosh ortishi bilan so‘yim chiqimining 4,91 %ga oshishi ($P < 0,001$) birinchi navbatda ichki va o‘rkach yog‘larining jadal to‘planishi bilan izohlanadi. Ushbu ilmiy tadqiqot ishida shunday xulosaga kelindiki, tuyalar organizmining intensiv o‘shish davri asosan 3-4 yoshgacha davom etishini, keyingi davrlarda esa asosan zaxira ozuqa moddalarining (yog‘ to‘planishi) to‘planishi hisobiga tirik vazn ortishini ko‘rsatadi. Ichki yog‘ vazni 18 oylik bo‘talarda 6,3 $\pm$ 0,4 kg bo‘lgan bo‘lsa, katta yoshli tuyalarda bu ko‘rsatkich 5 marta ko‘proq ortib, 31,8 $\pm$ 1,2 kgni tashkil etdi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi fermer xo‘jaliklari sharoitida so‘yilgan tuyalarning sub-mahsulotlari (so‘yim chiqindilari, ichki a‘zolar va qo‘shimcha mahsulotlar) va ularning morfo-biologik ko‘rsatkichlari bo‘yicha ilmiy tadqiqot ishlari olib borildi va olingan ma’lumotlar jadvalda keltirildi. (2-jadval)

2-jadval

Turli yoshdagi tuyalarning sub-mahsuldorligi ko‘rsatkichlari

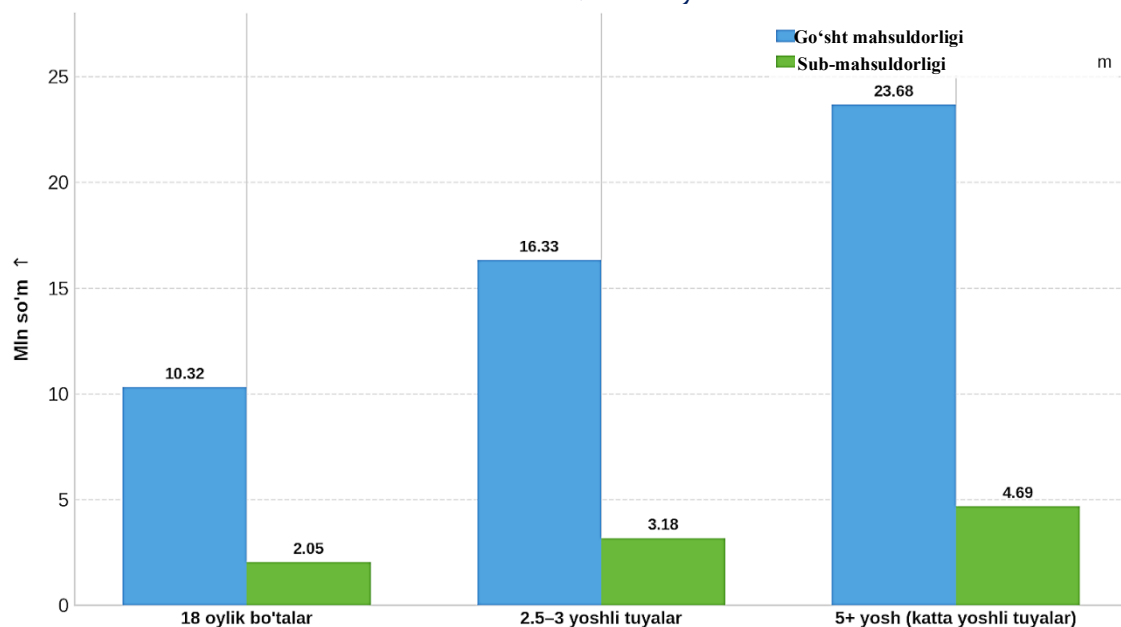
(M±m n=5)

Sub-mahsulot va a‘zolar nomlanishi	18 oylik bo‘talar	2.5-3 yoshli tuyalar	Katta yoshli tuyalar (5+ yosh)
Teri, kg	22,4±0,5	34,8±0,7**	48,2±1,1
Bosh (tilsiz), kg	12,1±0,3	17,5±0,4	23,8±0,5
Oyoqlar (bilak va toqim bo‘g‘imidan), kg	7,8±0,2	11,2±0,3	15,4±0,4*
Jigar, kg	4,2±0,12	6,1±0,15	8,2±0,21
Yurak, kg	1,6±0,05	2,3±0,07**	3,1±0,09
O‘pka va traxeya, kg	3,1±0,08	4,5±0,11	6,2±0,14
Buyraklar (ikkalasi), kg	0,95±0,03	1,35±0,04	1,85±0,05
Oshqozon-ichak trakti (bo‘sh), kg	21,5±0,4*	31,2±0,6	42,5±0,8
O‘rkach yog‘i (sub-mahsulot toifasi), kg	8,5±0,3*	18,4±0,5	38,5±1,2*
Jami sub-mahsulotlar og‘irligi, kg	82,15±1,2	127,35±1,8**	187,75±2,6
Tirik vaznga nisbatan ulushi, %	27,15±0,32	27,98±0,35	29,56±0,41

*P<0,001, **P<0,005

2-jadval ma‘lumotlariga ko‘ra, tuyalarning sub-mahsulotlari umumiy tirik vaznining 27,15% dan 29,56% gacha bo‘lgan qismini tashkil etdi. 18 oylik bo‘talarda o‘rkach yog‘i 8,5±0,3 kgni tashkil etgan bo‘lsa, 2.5-3 yoshda 18,4±0,5 kgga, katta yoshli tuyalarda esa 38,5±1,2 kgga yetdi (P< 0,001). Xulosa tariqasida aytish mumkinki tuyalarda yosh ortishi bilan sub-mahsulotlarning mutloq vazni va tirik vaznga nisbatan foiz ulushi izchil ortib bordi. Bu holat chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlash korxonalari uchun yuqori qiymatga ega bo‘lgan qo‘shimcha xomashyo manbai hisoblanadi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi fermer xo‘jaliklari sharoitida tuyalar go‘shhini yetishtirish bo‘yicha rentabellik darajasi bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borildi va olingan ma‘lumotlar 1-rasmda keltirildi.

1-rasm Tuya go'shti ishlab chiqarish iqtisodiy samaradorligi, %

1-rasm tahlili shuni ko'rsatadiki, Qoraqalpog'istonning cho'l va yaylov sharoitida tuyachilik boshqa chorva tarmoqlariga (qoramolchilik) nisbatan sezilarli darajada kam xarajat talab etadi. Rentabellik darajasi 18 oylik bo'talarda 71,8 %ni, 2,5-3 yoshda 85,9 %ni hamda katta yoshli tuyalarda 99,8 %ni tashkil qildi. Rentabellikning yosh ortishi bilan yuqorilashi tuyalarning yaylovda o'zini-o'zi ozuqa va suv resurslari bilan ta'minlash qobiliyati bilan izohlanadi. Sub-mahsulotlar va o'rkach yog'ini to'liq realizatsiya qilish orqali olinadigan daromad umumiy tushumning 16,5-16,6 % qismini tashkil etadi. Bu fermer xo'jaligi uchun 1 bosh tuyadan qo'shimcha 2,05 mln so'mdan 4,69 mln so'mgacha sof tushum keltirib, fermer xo'jaligining umumiy ozuqa xarajatlarning 28-33 % qismini qoplaydi.

Xulosalar. Olib borilgan ilmiy tadqiqotlar hamda olingan natijalarning tahlili asosida quyidagi xulosalar keltirildi:

1. Tuyalarning tirik vazni va so'yish ko'rsatkichlari ularning yoshiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq holda jadal ortib boradi. 18 oylik bo'talarda so'yishdan oldingi tirik vazn $302,5 \pm 4,8$ kg, so'yim chiqimi $52,46 \pm 0,35$ %ni tashkil etgan bo'lsa, 2,5-3 yoshli tuyalarda shunga mos ravshda $455,0 \pm 6,2$ kg va $55,23 \pm 0,42$ % ga hamda katta yoshli tuyalarda $635,0 \pm 9,5$ kg va $57,37 \pm 0,48$ % ga yetdi. Tuyalarda tirik vaznning intensiv ortishi asosan 3 yoshgacha davom etishi aniqlandi.

2. Tuyalarning sub-mahsulotlari (teri, bosh, oyoqlar, ichki a'zolar va o'rkach yog'i) ularning tirik vazniga nisbatan 27,15 % dan 29,56 % gacha bo'lgan qismini tashkil etdi. Katta yoshli tuyalarda o'rkach yog'i $38,5 \pm 1,2$ kg ga yetib, cho'l iqlimi sharoitida metabolik zaxira vazifasini bajaradi va parhezboq yog' xomashyosi hisoblanadi.

3. Qoraqalpog'iston fermer xo'jaliklari sharoitida 1 bosh tuyadan olinadigan sof foyda 18 oylik bo'talarda 5,17 mln so'mni (rentabellik 71,8 %), 2,5-3 yoshli tuyalarda 9,02 mln so'mni (85,9 %) va katta yoshli tuyalarda 14,17 mln so'mni (99,8 %) tashkil etdi. Sub-mahsulotlar va o'rkach yog'ini to'liq realizatsiya qilish orqali olinadigan daromad jami tushumning 16,5-16,6 % qismini berib, fermer xo'jaligining ozuqa xarajatlarning 28-33 % qismini qoplaydi.

1. Baimukanov, A., & Aubakirov, X. (2018). Technology of camel breeding and meat production in arid regions. Almaty: Bastau Publishing, 185–198.
2. Faye, B. (2020). How many camels in the world and where? A review of camel population data. Journal of Camelid Science, 13(2), 45–60. <https://doi.org/10.1016/j.jca.2020.02.001>
3. Ishmurotov, X., & Turekeev, K. (2021). Qoraqalpog‘istonda chorvachilikni rivojlantirish va ozuqa bazasini mustahkamlash masalalari. Nukus: Bilim nashriyoti, 112–124.
4. Kadim, I. T., Mahgoub, O., & Faye, B. (Eds.). (2013). Camel meat and meat products. CABI International, Oxfordshire, UK, 240 p. <https://doi.org/10.1079/9781780641010.0000>
5. Narmuratov, J. S., & Esbergenov, M. (2022). Qoraqalpog‘istonning cho‘l yaylovlari sharoitida tuyalarning o‘sishi va go‘sht mahsuldorligi ko‘rsatkichlari. O‘zbekiston Qishloq Xo‘jaligi Jurnali, 4(8), 56–59.